

VAN SCHADUW NAAR SALON

H.J.A. Hoflandlezing 2023

Uitgesproken in Bibliotheektheater Rotterdam
op zondag 14 mei 2023

**VAN
SCHADUW
NAAR
SALON**

Nikki Sterkenburg

14 mei 1940. Een Duits bombardement van nog geen kwartier en de daaropvolgende brand vernietigen de binnenstad van Rotterdam. Bijna 900 mensen komen om en 80.000 Rotterdammers raken alles kwijt. Het bombardement is aanleiding om jaarlijks te herdenken. Sinds 2007 organiseert het Comité 14 mei op deze dag een stads-breed herdenkingsprogramma, dat recht doet aan de vele verhalen van Rotterdammers en hun verbinding met heden, verleden en toekomst. Het programma wordt afgesloten met de H.J.A. Hoflandlezing.

Over de H.J.A. Hoflandlezing

Tot 2015 geeft het Comité jaarlijks een essay uit. Henk Hofland maakt als kind het bombardement mee en schrijft in 2007 het eerste essay '14 mei'. Hierin stelt hij zich de vraag hoe je deze gebeurtenis moet blijven herdenken wanneer de generatie die de oorlog heeft meegemaakt er niet meer is. Als eerbetoon aan deze in 2016 overleden schrijver en essayist, is het essay sinds 2017 vervangen door een jaarlijkse H.J.A. Hoflandlezing. Met als doel het bombardement te herdenken als blijvend keerpunt in de stadshistorie en tegelijk nadrukkelijk een lijn te leggen met de actualiteit.

Dit jaar verzorgt Nikki Sterkenburg de lezing in het Bibliotheektheater Rotterdam, met als titel: *Van Schaduw naar Salon*.

Nikki Sterkenburg

Als journalist en onderzoeker trekt Sterkenburg jarenlang op met radicaal- en extreemrechtse activisten. Ze wil weten wie ze zijn, wat ze drijft, wat ze willen bereiken en waarom ze doen wat ze doen. Een van de belangrijkste conclusies van haar boek *Maar dat mag je niet zeggen* (2021) is dat de Nederlandse samenleving haar moreel kompas is kwijtgeraakt. Het gedachtegoed waarvan we in 1945 als samenleving zeiden: 'Dit nooit weer...', is anno 2023 springlevend.

In haar H.J.A. Hoflandlezing gaat Sterkenburg dieper in op de normalisering van radicaal- en extreemrechts gedachtegoed. Wat maakt dat deze normalisering tot nu toe vrij succesvol is geweest?

En waarom vinden we het als samenleving zo moeilijk om normerend te zijn als het gaat om bepaalde uitlatingen?

Na afloop gaan Nikki Sterkenburg en Paul van den Bosch (hoofd-redacteur AD Regio) in gesprek met debatleider Liesbeth Levy (directeur Kenniscentrum Cultuuronderwijs Rotterdam).

De lezing is in kleine opgave uitgegeven en staat online op www.brandgrens.nl. Hier vindt u ook de eerdere edities:

2017 *Honderden dunne draadjes* – Arna Mačkić

2018 *Film, geschiedenis en herinnering* – Frank van Vree

2019 *Dilemma's in de schaduw van het verleden* – Ronald Leopold

2021 *Onverwoestbaar kwetsbaar* – Abdelkader Benali

2022 *Kostbare vrede* – Ahmed Aboutaleb

Comité 14 mei

Susan Hogervorst, Ingrid de Jager, Theo Kemperman, Liesbeth Levy, Harold Schorren, Frédérique van Steekelenburg en Jantje Steenhuis.

H.J.A. Hoflandlezing 2023

VAN SCHADUW NAAR SALON

Nikki Sterkenburg

14 mei 1940 was een zonnige en droge voorjaarsdag. Zo'n mooie dag waarop je zonder jas uitgelaten door de stad zou fietsen, glimlachend naar passanten - of zelfs flirtend, als de lentekriebels niet meer te bedwingen zouden zijn. Helaas is die dag in 1940 voor Rotterdammers – en voor de rest van Nederland – verre van zorgeloos. Duitse troepen zijn onder meer bij de Maasbruggen vastgelopen. Van hogerhand wordt bepaald dat Rotterdam hoe dan ook moet worden veroverd. Nadat Nederlandse mariniers met gebrekkige middelen en weinig ondersteuning al vijf dagen met verve de bruggen hebben verdedigd, verwoestten op 14 mei 1940 tientallen Duitse bommenwerpers binnen 15 minuten de Rotterdamse binnenstad. En nadat de Duitse bezetters de volgende dag dreigden om ook Utrecht op dezelfde manier plat te gooien, capituleerde Nederland.

Hoewel bruggen zowel binnen de literatuur als binnen de managementtaal vaak een metafoor vormen voor ontmoeting en verbinding, zijn de bruggen over de Nieuwe Maas na mei 1940 de geschiedenisboeken ingegaan als het symbool van verzet. Ze belichamen het koste wat kost buiten willen houden van de Duitse bezetter en hun nationaalsocialisme – een doel dat zó belangrijk was dat burgers en militairen bereid waren hun leven ervoor te geven.

Met deze kennis in het achterhoofd is het des te pijnlijker dat de Erasmusbrug – óók een brug over de Nieuwe Maas – afgelopen jaarwisseling het canvas was voor de projectie van extreemrechtse teksten. Waar de oude Willemsburg in 1940 nog een obstakel vormde voor het oprukkende nationaalsocialisme, fungeert bijna 83 jaar later de Erasmusbrug als vehikel voor normalisering ervan.

Want laat er geen misverstand over bestaan, de projecties op de Erasmusbrug zijn het zoveelste schoolvoorbeeld van het salonfähig maken van extreemrechts gedachtegoed in Nederland. Eerst wordt een boodschap verspreid, vervolgens wordt er twijfel gezaaid over de daadwerkelijke betekenis en ernst van de boodschap, en tenslotte wordt opgelucht geconcludeerd dat het vast niet zo ernstig is. Maar het resultaat is hetzelfde: de boodschap is de publieke ruimte in geslingerd en het publiek raakt weer een stukje meer gewend aan extreme retoriek.

Dit was ook de ochtend na de jaarwisseling duidelijk zichtbaar. Op Twitter werden de geprojecteerde teksten meteen naar woordelijk niveau getrokken. Extreemrechtse sympathisanten zaaiden samen met bepaalde opiniemakers direct twijfel of de specifieke uitdrukkingen op woordniveau wel racistisch waren.

“*White Lives Matter*, wat is daar mis mee? Witte levens doen er toch toe?”, was een veel getweette retorische vraag. De vraagstellers hadden in dezelfde tijd óók op internet kunnen zoeken naar de herkomst van de tekst en zichzelf de vraag kunnen stellen wie de woorden ooit had verspreid. En met welk doel. De slogan *White Lives Matter* werd immers ooit gemunt door neonazi's en verkreeg wijde bekendheid door de Ku Klux Klan.

Zorgelijk is dat gerenommeerde media de handschoen oppakten en mij als voormalig onderzoeker naar extreemrechts belden met vragen. Zo kreeg ik de vraag waarom de geprojecteerde *14 words* extreemrechts zouden zijn – 14 woorden die ik hier bewust niet ga herhalen omdat ik niet wil meewerken aan de verspreiding ervan. In dezelfde tijd dat redacteurs van landelijke media mij belden, hadden ze hun vraag óók in Google kunnen intikken. Dan hadden ze kunnen lezen dat de bewuste 14 woorden een bekende slogan zijn van wijlen *white supremacist* David Lane, die als lid van een rechts-terroristische organisatie in de Verenigde Staten ooit tot 190 jaar cel is veroordeeld.

Wil je dan echt nog op semantisch niveau een discussie aangaan of een woord of een verzameling woorden racistisch zijn? Hoe zijn we verworden tot een maatschappij waarin extreemrechtse boodschappen niet meer worden herkend, zelfs niet wanneer ze zo overduidelijk aanwezig zijn in onze openbare ruimte?

Als journalist en onderzoeker heeft deze vraag mij jarenlang bezighouden en hier wil ik het graag vandaag met u over hebben. Wie kijkt naar naoorlogs extreemrechts ziet twee ontwikkelingen die onmiskenbaar hebben geleid tot het vacuüm waar we nu in zitten: enerzijds is de boodschap dusdanig verpakt dat deze niet meer altijd als extreemrechts wordt herkend en anderzijds hebben we een samenleving die steeds onverschilliger wordt voor diezelfde extreemrechtse boodschappen.

Om te begrijpen hoe het zover is gekomen, moeten we eerst terug naar het verleden. Ik zal niet uitputtend alle ontwikkelingen en groepen beschrijven, maar wie kijkt naar de naoorlogse geschiedenis van extreemrechts ziet een golfbeweging als het gaat om de mate van openheid waarmee het gedachtegoed wordt verspreid.

Toen op 17 september 1944 *Operatie Market Garden* begon – óók al een slag om bruggen – ging de in ballingschap verkerende Nederlandse regering ervan uit dat de bezetting niet lang meer zou duren. Vanuit de *dit-nooit-weer*-gedachte werden in Londen in hoog tempo wetten aangenomen om herhaling te voorkomen, zelfs al duurde het nog even voor ze van kracht werden. Zo werd het Besluit Ontbinding Landverraderlijke Organisaties in het leven geroepen, dat na de bevrijding in 1945 een juridisch kader bood om ruim dertig organisaties met nationaalsocialistische wortels te verbieden, waaronder de NSB.

Ook was er in de eerste decennia na de oorlog een sterke maatschappelijke reactie ten aanzien van hen die met de Duitsers hadden samengewerkt. Een oorlogsverleden kon reden zijn voor ontslag en sociale uitsluiting lag altijd op de loer. Daardoor namen de meeste collaborerende Nederlanders genoegen met een marginale positie in de samenleving. Als ze nog fascistische verlangens koesterden, dan deden ze dat enkel binnenskamers. Dat werd nog eens versterkt door de arrestatie van Adolf Eichmann op 11 mei 1960 in Argentinië. De arrestatie en het daaropvolgende proces brachten hernieuwde aandacht voor onthullingen, strafprocessen en oorlogsmisdadigers die nog vrij rondliepen.

In Nederland was extreemrechts in de jaren vijftig en zestig dus nog wel aanwezig, maar weinig zichtbaar. Uit angst voor een organisatieverbod én uit angst voor maatschappelijke uitsluiting deden zij hun best vooral niet al te veel aandacht te trekken. Wie nog sympathiseerde met nazi-Duitsland, dacht wel drie keer na voor hij dat openlijk uitsprak.

Dat veranderde in de jaren zeventig, toen in Nederland extreemrechtse jongerengroepen opkwamen waarvan de leden te jong waren om een NSB- of SS-verleden te hebben. Deze jonge neonazi's deden qua

extreemrechtse sympathieën zeker niet onder voor oud-NSB'ers en voormalig SS'ers. Ook deden ze, in tegenstelling tot de oude garde, geen enkele poging om hun nationaalsocialistische ideeën te verhullen en zochten ze juist aansluiting bij het verleden.

Met name binnen de Nederlandse Volks-Unie (NVU) wist Joop Glimmerveen vanaf 1974 als leider de oude en nieuwe garde extreemrechtse activisten te verenigen, door het verleden aan het heden te koppelen. Glimmerveen zag immigratie als het grootste gevaar voor de Nederlandse bevolking en combineerde zijn roep om een witte etnostaat met een openlijke bewondering voor Adolf Hitler en Anton Mussert. Overigens leverde hem dat nooit electoraal succes op.

In de jaren tachtig kwam de Centrumstroming op, die een alternatief wilde vormen voor het extreme nationalisme van de NVU. Door het woord 'centrum' in de naam op te nemen, mikten de inmiddels opgeheven Centrumpartij en Centrum Democraten op het politieke midden. Wat de Centrumstroming anders maakte dan de NVU, was dat ze niet dweepte met het nationaalsocialisme en zich bovendien richtte op het behoud van de Nederlandse 'cultuur', die koste wat kost moest worden beschermd tegen invloeden van buitenaf.

Door te spreken over cultuur (en niet over ras) lijkt het bijna alsof de Centrumstroming een gematigd geluid liet horen. Je kan je herkomst immers niet veranderen, maar een cultuur kan je wel overnemen. Als jij bijvoorbeeld een Turkse of Marokkaanse Nederlander bent, dan kan je volgens de Centrumstroming nog wel volwaardig Nederlands staatsburger worden. Maar dan moet je je wel aanpassen aan 'de Nederlandse cultuur', wat dat ook moge zijn. Ik begrijp sinds het Koningslied dat dit iets is met 'wakker worden, stampot eten'. En natuurlijk moet je ook met je eigen familie Nederlands spreken, je moet hard werken, je moet belasting betalen (tenzij je een grote multinational bent), je moet je islamitische geloof afzweren (voor zover je dat hebt) en je moet dusdanig assimileren dat er niets meer van je Turkse of Marokkaanse achtergrond te merken is.

De oplossing voor zo ongeveer elk probleem was volgens de Centrumpartij simpel. Legale migranten met een niet-westerse

achtergrond moesten voor de keuze worden gesteld: gedwongen aanpassing of anders terug naar het oorspronkelijke land van herkomst. Dus ook al ben je hier geboren en getogen, als jij een niet-westerse achtergrond hebt dan wordt elke vorm van individuele voorkeur en expressie langs een nationalistische meetlat gelegd. Wil je echt voor 'medelander' en 'ons soort mensen' kunnen doorgaan, dan moet je alles wat afwijkt van deze meetlat onderdrukken en mag je niets meer van je wortels laten merken. En vervolgens zie je maar al te vaak een volgende stap: het verzoek of iemand met een migratieachtergrond ook nog even zijn of haar nut voor de samenleving kan aantonen en vooral niet te veel een kostenpost is.

Van ras naar etniciteit, identiteit en cultuur

De Centrumstroming was hierin overigens niet nieuw. Vanaf eind jaren zestig had in Frankrijk Nouvelle Droite al het eigen racisme verpakt door voortaan in te zetten op scheidslijnen volgens cultuur en identiteit, ondergebracht in het begrip: 'eticiteit'. Waar 'ras' nog staat voor een verzameling biologische en fysieke kenmerken, gaat etniciteit over iemands culturele identiteit: welke taal, gebruiken, religieuze expressie en nationaliteit iemand koestert.

Maar in de praktijk blijkt etniciteit maar al te vaak een middel om de aanwezigheid van mensen met een migratieachtergrond te problematiseren. Een van de voornaamste boodschappen van de etno-nationalisten van Nouvelle Droite is dat ze niets tegen andere volkeren of rassen hebben, ze vinden alleen dat verschillende volkeren niet met elkaar moeten samenleven en dat elk volk een eigen soevereine staat moet hebben.

Dat klinkt bijna als een nobel streven, alsof je anderen vooral iets gunt. Maar als je er langer over nadent en er meer over leest, dan kan je niet anders dan concluderen dat het nog steeds om racistische denkbeelden gaat. Want het principe van elk-volk-een-eigen-staat houdt in dat je mensen actief van je samenleving gaat uitsluiten op basis van hun achtergrond – wat uiteindelijk zo ongeveer de definitie is van racisme.

Ook het begrip 'identiteit', komt veel terug in het maatschappelijke en politieke debat. Aan de uiterst rechterkant van het politieke

spectrum vormt identiteit maar al te vaak een soort criterium, aan de hand waarvan wordt bepaald wie tot de eigen groep behoort. Wie aan tafel mag zitten. Wiens grieven worden gehoord. Wie mag meebeslissen. Daarnaast wordt het idee van identiteitsbehoud door radicaal- en extreemrechts voortdurend van stal getrokken wanneer er weer eens moord en brand wordt geschreeuwd om veranderingen.

Hierbij is de door radicaal- en extreemrechts zelf gegeven invulling van 'de Nederlandse identiteit' iets dat nooit mag veranderen. En het is zeker niet iets waar je er meerdere van kan hebben – laat stáán ontelbare. Zelfs het aanpassen van een racistische karikatuur van een kinderfeest wordt gepresenteerd als een veldslag, waarbij het behoud van de eigen identiteit op het spel staat. Als we ook maar een strobreed toegeven aan mensen die veranderingen willen, dan is het einde zoek – zo lijkt de gedachte.

Ik sta mezelf in deze lezing één kleine Godwin toe en wijs u erop wie het idee van dat rotsvast behoud van identiteit in elk geval óók heeft gebruikt. In de jaren tachtig was er Consortium De Levensboom, een groep extreemrechtse activisten die zich in de huiskamer van weduwe Rost van Tonningen in Velp verzamelde. Deze groep wilde zich niet alleen inzetten voor eerherstel van 's lands bekendste NSB'er, maar ook voor 'behoud van eigen identiteit'.

Inwisselbare begrippen

Terugkijkend naar de jaren tachtig, is duidelijk te zien hoe radicaal- en extreemrechts begrippen als cultuur en identiteit maar al te vaak als synoniemen voor ras hanteren. Het zijn inwisselbare begrippen en de flirt met het nationaalsocialisme lijkt vervolgens zelden ver weg. Zo wilde wijlen Hans Janmaat (1934-2002) aan het begin van zijn politieke loopbaan niets te maken hebben met neonazi's, maar medio jaren negentig werkte hij samen met openlijke aanhangers van het nationaalsocialisme. Ook brachten drie undercoverjournalisten in diezelfde jaren aan het licht hoe de meest radicale leden van Janmaats Centrum Democraten de personificatie waren van grof geweld en racisme. Daarnaast werd CP'86, een doorstart van de uitgedunde Centruumpartij, in de jaren negentig gekaapt door jonge neonazi's. Individuele leden werden vervolgd voor onder meer wapenbezit,

vernielingen, mishandelingen en het gebruik van de slogan 'Eigen Volk Eerst'.

Met zoveel strafzaken en geweld is het lastig vol te houden dat het je allemaal om cultuur- en identiteitsbehoud te doen was. Vaak is betoogd dat de maatschappelijke veroordeling van de Centrumstroming meer gematigde personen deed afschrikken, waardoor extremisten overbleven. En die veroordeling was er zeker. Zo beschrijft Annette Linden in haar proefschrift *Besmet. Levenslopen van extreemrechtse activisten in Nederland* hoe eind jaren negentig politieke activiteiten voor de Centrum Democraten en CP'86 standaard leidden tot een sociaal isolement. Maar het blijft opvallend dat de vermeende breuklijn tussen enerzijds standpunten over cultuur en identiteit en anderzijds nationaalsocialisme hier best wel eenvoudig zijn overbrugd. Blijkbaar betreft het een snel glijdende schaal en waren er weinig principiële redenen om op afstand te blijven.

Ik kwam het ook in mijn eigen onderzoek tegen. Zo interviewde ik iemand die zei zich in te zetten voor het behoud van de Nederlandse cultuur. Maar toen ik hem vroeg waarom hij daarvoor samenwerkte met een bekende nationaalsocialist, reageerde hij kribbig. 'Moet iemand zelf weten of hij een hakenkruis mooi vindt, of wat dan ook.' Ik opperde dat het wel verder ging dan dat, hij werkte immers samen met iemand die dweept met Hitler en de NSDAP. 'Moet je luisteren,' reageerde hij geïrriteerd, 'ik vind het wel interessant, maar het boeit me verder niet. Ik doe er ook geen afstand van. Zijn interesse ligt net als die van mij bij de Tweede Wereldoorlog.'

Inmiddels weet ik door mijn eigen onderzoek ook dat begrippen als cultuur, identiteit en etniciteit een dankbare dekmantel vormen voor extreemrechts wanneer zij met iemand spreken voor wie rassenleer nog een brug te ver is. In 2014 sprak ik voor het eerst met enkele nationaalsocialisten, die zich niet meer als skinheads uitdossen en bovendien een wat gematigdere boodschap verkondigen. Want, zo zeiden ze, dan kwamen ze naar eigen zeggen beter over.

'Mensen keken alleen naar de boodschapper, en niet naar de boodschap.' En dus hadden ze hun haar laten groeien, hun geblokte bretels

en bomberjacks met Nederlandse vlaggetjes aan de wilgen gehangen en de kistjes gepoetst in de kast gezet. Als ze nu op mensen afstappen om hun boodschap te verspreiden, dan beginnen ze niet meer direct over het Derde Rijk maar zoeken ze vooral naar een gemeenschappelijke deler. En dus verpakken ze hun opvatting als vraag: 'Vindt u ook niet dat de islamitische cultuur onverenigbaar is met de Nederlandse cultuur?'

Gedurende het onderzoek bleken deze nationaalsocialisten-met-aanpassingsvermogen geen uitzondering. Ook de intellectuele etno-nationalisten spreken graag op versluierde wijze over hun extremistische denkbeelden. Alles wordt impliciet naar voren gebracht en dingen gaan bijna logisch klinken door zelfbedachte bruggetjes die eraan vast worden geknoopt. Of iets wordt gepresenteerd als een soort gedachte-experiment, gewoon een onschuldig hersenspinsel, niets meer of minder dan het verkennen van wat denkbeelden. Of het wordt als grapje gebracht, dat moet je dan niet zo serieus nemen, maar misschien toch goed om even over door te praten - nu we het er toch over hebben.

Zo vertelde een van de geïnterviewden die ik voor mijn onderzoek sprak dat hij van huis uit bioloog is en daardoor erg geïnteresseerd is in rassen. Hij hield een betoog over de raszuiverheid van herdershonden - die je volgens hem niet mag kruisen met andere hondensoorten, want de puppy's die daaruit worden geboren zijn geen herdershonden. Het wordt gepresenteerd als een constatering, maar uiteindelijk gebruikt ter rechtvaardiging van zijn eigen racisme. Immers, de belangrijkste les die hij hieruit trekt, is dat mensen zeker geen gemengde relaties mogen hebben en dat daar al helemaal geen kinderen uit mogen voortkomen. Want als dat blijft gebeuren, dan zal de mensheid op den duur opgaan in een soort vuilnisbakkenras en dat zou ten koste gaan van de uniciteit van volkeren.

Zoals hij het zelf presenteerde, was hij bijna een warm voorstander van diversiteit. Hij was toch voor het koesteren van de veelzijdigheid van verschillende volkeren? Tegelijkertijd hoorde ik hem ook over mensen met een migratieachtergrond zeggen dat hij die het land uit zou willen trappen. En hij benadrukte dat hij expres koos voor het woord 'trappen', in plaats van 'zetten'. Wie niet wit is en geen genen

met hem deelt, hoort hier volgens hem niet - zelfs al ben je nog maar voor 25% Marokkaans of Turks, of ben je van de derde, vierde of vijfde generatie. Wat dus begint als een verhaal over de liefde voor herdershonden, is in feite een analogie voor keiharde rassenleer en een rechtvaardiging van hardhandige deportatie.

Dat gaf hij zelf ook toe, zo vertelde hij me. 'Wat ik nu over herdershonden zeg, kan je in veel ergere bewoordingen zeggen. Bijvoorbeeld praten over "mijn ras minder zuiver maken". Dat is eigenlijk precies hetzelfde. Ik vind dat helemaal niet zo erg, maar mensen krijgen bijna een TIA als ze dat horen. Dus het maakt uit hoe je het verwoordt. En als ik met iemand praat van wie ik weet dat hij het toch niet met me eens is, dan gebruik ik die bewoordingen niet. Het is niet echt een relaxed gesprek als ik helemaal de grens opzoek en spreek over "het blanke ras". Maar het komt wel op hetzelfde neer.'

Geïnterviewden vertelden me dat als ze de boodschap maar genoeg aanpassen, ze altijd iemand wel een stuk meekrijgen in hun gedachtegang. Zo bouwen ze actief aan een brug tussen hun extreme ideeën en jouw opvattingen. En ondertussen proberen ze of ze je ergens in het midden kunnen vinden. Want wie eenmaal de eerste stap op die brug zet, is alweer een klein stukje verwijderd van zijn eigen ideeën en een klein stapje in de richting gestapt van denkbeelden waarvan we ooit zeiden: dit nooit weer.

Radicaal- en extreemrechtse activisten zijn inmiddels heer en meester in het verpakken van hun boodschappen. Naar eigen zeggen maken ze zelden mee dat degene tegenover hen in de ankers gaat. En dat vind ik zorgwekkend. Want ook al lijkt het op een gematigde manier verwoord, het verschilt in essentie niet veel met dat wat Anders Breivik en Christchurch-schutter Brenton Tarrant in hun manifesten schreven.

Die bewuste tactiek om een verpakte boodschap brengen, is bijzonder succesvol gebleken. Dat realiseerde ik me toen ik in de zomer van 2019 in Arnhem een bezoek bracht aan Constant Kusters, de huidige NVU-leider. De NVU heeft zowel landelijk als lokaal verschillende malen meegedaan aan de verkiezingen en nooit een zetel gehaald. Toch lijkt dat Kusters niet te deren.

Toen ik hem vroeg naar de politieke invloed van de NVU, zei hij glunderend: 'Alles wat wij zeggen, wordt nu door grote politieke partijen uitgevoerd. Het is alleen maar achterover zitten en kijken wat er gebeurt.' Want, zo meende Kusters, hij ziet dat politieke partijen wereldwijd standpunten overnemen die de NVU al sinds de jaren zeventig predikt, bijvoorbeeld wanneer het gaat om het suggereren dat een samenleving minder veilig zou zijn als gevolg van migratie. Wie vindt dat islam geen ruimte zou moeten hebben in Nederland, kan sinds de eeuwwisseling ook voor die opvattingen terecht bij landelijke partijen die, in tegenstelling tot de NVU, wél in de Tweede Kamer zitten.

'Er zijn nuanceverschillen, maar wij gaan gewoon ons gelijk halen,' concludeerde Kusters optimistisch. 'Wij zijn de oudsten. De authentieken. En wij durven bepaalde nationaalsocialistische dingen nog te zeggen. Omdat daar gewoon belangstelling voor is en omdat daar ook iets van geleerd kan worden. Politici gaan dan wel met onze ideeën aan de haal, maar wij hebben toch gewoon gelijk gekregen!'

Instemming verpakt als vraag

Waar er decennialang een maatschappelijke weerstand was tegen extreemrechts (zie ook de maatschappelijke veroordeling van de Centrumstroming in de jaren tachtig en negentig), lijkt dat anno 2023 heel anders te liggen. Dat bleek ook uit de reacties op de teksten op de Erasmusbrug. Er werd niks versluierd, niks verhuld – er werden rechts-extremistische en zelfs rechtsterroristische teksten geprojecteerd.

Hoewel ik weet dat sociale media doorgaans geen representatie zijn van de samenleving, viel het me op hoeveel mensen gewoon onder hun eigen naam op Facebook reageerden met instemming. Opvallend vaak werd die instemming verpakt als vraag: 'Wat is hier mis mee? Valt wel mee toch?' En bij de arrestatie van mogelijke daders: 'Welk strafbaar feit hebben ze eigenlijk gepleegd? Of is dit een politieke arrestatie?' Of: 'Daar is toch niets discriminerends aan? De daders hebben gewoon gelijk. Een lintje in plaats van oppakken!'

Het zijn reacties die je twintig jaar geleden slechts in een donker hoekje van het internet las en waar je toen echt specifiek naar moest

zoeken. Maar tegenwoordig komt dergelijke retoriek dagelijks voorbij. Dat zien we niet alleen bij de reacties op de projecties, maar ook in de haatberichten en bedreigingen die politici, opiniemakers, journalisten, politieke opposanten en mensen met een migratieachtergrond tegenwoordig voortdurend via sociale media krijgen. Wie zich uitspreekt tegen radicaal- en extreemrechts, krijgt te maken met een golf van online intimidatie, die soms zelfs overgaat in offline intimidatie. Opmerkingen die in 2002 nog onder een pseudoniem op het extreemrechtse webforum Stormfront werden gemaakt, komen nu dagelijks op Twitter en Facebook voorbij – veelal onder eigen naam.

En als er al eens wat wordt gecensureerd door sociale-media-bedrijven, dan wordt het breed uitgemeten en gepresenteerd als het inperken van de vrijheid van meningsuiting en doorgeslagen politieke correctheid. Vaak wordt de meest racistische drek voorzien van een snel 'maar-dat-mag-je-tegenwoordig-niet-meer-zeggen'-predikaat.

Daarbij wordt totaal voorbijgegaan aan het feit dat extreemrechtse standpunten die twintig jaar geleden nog in een bedompt schaduwhoekje van het internet werden geschreven, nu compleet salonfähig lijken te zijn. Je hoort ze tegenwoordig zelfs in de Tweede Kamer, ons huis van de democratie. Anno 2023 deinzen mensen er niet meer voor terug om in alle openheid onder hun eigen naam voor een groot publiek hun dehumaniserende en racistische retoriek te delen.

En toch, als we willen weten hoe we hier zijn gekomen, dan moeten we ook kritisch naar onszelf durven kijken. Zelf heb ik veel inzichten ontleend aan het onderzoek van wijlen Rob Witte (1957-2021). Zijn boek *Al eeuwenlang een gastvrij volk. Racistisch geweld en overheidsreacties in Nederland (1950-2009)* heeft mijn ogen geopend. Hij ontleende de titel aan een uitspraak van voormalig minister en politica Rita Verdonk die ooit zei: 'We zijn al eeuwenlang een gastvrij volk.' En: 'Nederlanders hebben het helemaal niet in zich om te discrimineren.'

Verdonk vertolkte een idee dat veel Nederlanders in hun hoofd hebben en waar Fluitsma en Van Tijn ooit met het nummer *15 miljoen mensen* ook aan refereerden. 'Het land van duizend meningen, het land van nuchterheid.' En: 'Het land vol van verdraagzaamheid.'

Ergens is er ooit het idee ontstaan dat Nederlanders in principe geen racistisch volk zijn en daarom nooit zullen neigen richting radicaal- en extreemrechts. Want, zo is de veelgehoorde kreet: 'Je kunt het hier ondanks migratieachtergrond schoppen tot staatssecretaris of minister.' Daarbij wordt voor het gemak vergeten dat wie met een migratieachtergrond de politiek in wil, op voorhand al te maken krijgt met wantrouwen.

Rob Witte deed jarenlang onderzoek naar hoe er in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog is omgegaan met racistisch geweld, dat maar al te vaak werd gepleegd door mensen die ook actief waren binnen het radicaal- en extreemrechtse milieu. Ook hij zag dat er in de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog een brede maatschappelijke veroordeling was ten aanzien van extreemrechts. Maar hij constateerde tegelijkertijd een ingebakken neiging om weg te kijken van racisme en discriminatie. Als het al eens voorkwam, dan werden acties gebagatelliseerd en werd de ernst ervan ontkend. Zelfs al ging het om de bekladding van synagogen en Joodse begraafplaatsen met hakenkruisen, elk voorval werd afgedaan als incident.

Dat gold ook bij de moord op de 15-jarige Antilliaanse Kerwin Duinmeijer, die op 20 augustus 1983 in Amsterdam werd doodgestoken door een 16-jarige skinhead. Hij bloedde dood nadat een taxichauffeur hem weigerde mee te nemen. Na de moord op Duinmeijer belandde racistisch geweld voor het eerst als thema hoog op de politieke agenda, maar het verdween ook al gauw weer van diezelfde agenda. Het zou slechts een individueel incident zijn geweest en geen structureel probleem.

Dit zijn slechts twee voorbeelden. Rob Witte toonde op wetenschappelijke wijze aan hoe in Nederland structureel racistische daden als uitzondering worden gezien. Wie zijn boek leest, kan niet anders dan concluderen dat het op basis van onze omgang met racistisch geweld ongepast is om te concluderen dat we per definitie geen racistisch land zijn. Of dat extreemrechts in Nederland nooit voet aan de grond kan krijgen. Racisme en discriminatie zijn in Nederland structureler dan we denken en het helpt niet om dat te bagatelliseren, daarvan weg te kijken of het domweg te negeren omdat je het zelf niet meemaakt of ziet.

Sinds de eeuwwisseling lijkt er bovendien een soort absoluut geloof te zijn ontstaan dat alles moet kunnen worden gezegd. En nee, je bent niet radicaal- en extreemrechts wanneer je problemen zoals een gebrek aan sociale cohesie of een afbrokkelende verzorgingsstaat aankaart. Maar het is zorgelijk hoe dat benoemen steeds vaker gepaard gaat met de zelfbedachte oplossing om dan maar anderen van onze samenleving uit te sluiten. Als 'zij' maar weggaan, als 'zij' er niet meer zijn, dan is alles opgelost.

En als je mensen aanspreekt omdat je vindt dat een uitdrukking te ver gaat, krijg je prompt het verwijt dat je mensen vanuit je eigen politieke correctheid de mond wilt snoeren. Of iemands overtuigingen worden als een haast heilige privéaangelegenheid beschouwd ('ja dat vindt hij nu eenmaal'), waarbij alle meningen gelijk zijn en maar naast elkaar moeten kunnen bestaan. Leven en laten leven, lijkt het credo, terwijl sommige meningen juist nul levensruimte overlaten aan anderen.

Waarom zijn we als individuen zo bang om iemand eens door te zeggen: 'Oké, dus jij wilt dat Nederland overwegend wit blijft. Hoe wil je dat doen? Wil je mensen steriliseren? Deporteren? Uitmoeien?' Waarom zijn we zo bang om te zeggen: 'Ik vind wat jij zegt heel problematisch, want dit heeft in het verleden tot een verschrikkelijke genocide geleid'? Waarom laat de stilzwijgende meerderheid het gebeuren dat dehumaniserend taalgebruik iedere keer een stapje verder gaat?

Ik zeg niet dat al mijn geïnterviewden in een sociaal isolement moeten worden geduwd omdat ze vinden wat ze vinden. Maar ik vond het tijdens mijn onderzoek ronduit schokkend dat ze op dagelijkse basis hun ideeën in hun omgeving kunnen verkondigen, zonder dat ze ooit nog worden tegengesproken.

Vaak is de tegenwerping dan dat we in Nederland het wetboek van Strafrecht hebben om uitspraken te normeren. Als uitspraken te ver gaan, dan kunnen we toch strafrechtelijk vervolgen? Maar juridisch kan en mag je in Nederland bijna alles zeggen en dat is een groot goed. Bovendien betreft het hier een maatschappelijke kwestie die verder gaat dan wat een juridisch kader voorschrijft. De juridische

grens in het wetboek van Strafrecht ontslaat ons als samenleving niet van de plicht om met elkaar het gesprek te voeren welke uitlatingen we toelaatbaar vinden en welke niet, zoals uitlatingen die een opmaat vormen naar wij-zij-denken en uitlatingen die dehumaniserend zijn.

We hoeven elkaar als persoon niet te veroordelen, te *cancelen* of uit te sluiten, maar we kunnen toch op z'n minst in gesprek over iemands opvattingen gaan – zelfs als dat een felle discussie wordt? Helaas lijkt maar al te vaak de gedachte: we moeten geen gedachtenpolitie willen zijn.

Maar antisemitisme is niet 'gewoon een mening'.

Misogynie is niet 'gewoon een mening'.

Racisme is niet 'gewoon een mening'.

Het zijn vormen van haat die in het verleden een opmaat zijn geweest naar ontmenselijking en onderdrukking. Een voorfase waarna het een logisch besluit lijkt om anderen hun rechten en autonomie te ontnemen, hen vervolgens als tweederangsburgers te behandelen, waarna geweld ineens een stuk sneller gerechtvaardigd is.

Elie Wiesel (1928-2016) overleefde als tiener Auschwitz en de mars naar Buchenwald. Hij wijdde zijn leven aan het waarschuwen voor herhaling en ook hij hamerde op het gevaar van onverschilligheid. In 1986 kreeg hij de Nobelprijs voor de Vrede en datzelfde jaar sprak hij de volgende woorden:

*Ik heb altijd geloofd dat
het tegengestelde van liefde niet haat is,
maar onverschilligheid,
het tegengestelde van kunst niet lelijkheid,
maar onverschilligheid,
het tegengestelde van leven niet dood,
maar onverschilligheid jegens beide,
het tegenovergestelde van vrede niet oorlog,
maar onverschilligheid jegens beide.*

Als we onze open samenleving en onze democratische rechtsstaat willen beschermen, dan mogen we niet onverschillig worden.

En dan mogen we ook niet over projecties zoals die op de Erasmus-brug denken: het zijn maar wat woorden.

We hebben de plicht om onder ogen te zien hoe het extreemrechtse geluid steeds normaler wordt, hoe we steeds meer aan het extreme discours gewend raken en hoe de maatschappelijke weerstand afbrokkelt. Dat betekent niet dat we bepaalde thema's niet meer kunnen bespreken, maar laten we allen radicaal staan voor een Nederland waarin plek is voor etnische en religieuze minderheden. We kunnen bijvoorbeeld nog steeds kindhuwelijken problematisch en verwerpelijk vinden, maar dan wel graag zonder de conclusie dat bepaalde groepen per definitie het land moeten verlaten. We kunnen het nog steeds hebben over hoe een positief migratiesaldo de welvaartsstaat onder druk zet, maar dan wel graag zonder dehumaniserende retoriek ten aanzien van hen die een beter heenkomen zoeken.

Maar bovenal moeten we onszelf leren de verbale trucs van radicaal- en extreemrechts te herkennen zodat we ons niet meer laten bedwelmen door semantisch gegoochel met begrippen als cultuur, identiteit en etniciteit.

En als radicaal- en extreemrechts een brug met ons wil slaan, dan is het aan ons als samenleving om de retorische verdedigingslinie vast te houden. Ze mogen de verbinding met ons zoeken, maar dat hoeft nog niet te betekenen dat we ze ook maar een centimeter tegemoetkomen.

Biografie

Nikki Sterkenburg (1984) is een voormalig prijswinnend onderzoeks-journalist, die onder meer voor *Elsevier Weekblad* en *Vrij Nederland* werkte. Ze studeerde Nederlands, Religiestudies en Journalistiek in Amsterdam in Groningen. In 2021 promoveerde Sterkenburg aan de Universiteit Leiden met haar proefschrift naar motieven van radicaal- en extreemrechtse activisten in Nederland, waarvoor ze zeer veel tijd met de Nederlandse extreemrechtse beweging doorbracht. Momenteel is ze plaatsvervangend hoofd Analyse Nationale Veiligheid bij de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) en bestuurslid bij het Nationaal Comité 4 en 5 mei.

Colofon

Uitgave

Stichting Herdenking 14 mei 1940

Oplage

150

Vormgeving

Taco van Gerven, Rotterdam

Comité Herdenking 14 mei

In samenwerking met
**Gemeente
Rotterdam**